

Orthodoxie voor beginners.

Orthodox-christelijke jongeren in de moderne samenleving

*Johannes Lühoff & Peter Selten**

Orthodox-christian youth in modern Dutch society

In this article we have examined how modern individualisation has been of influence to the attitudes and values of young christian-orthodox people in the Netherlands. On the basis of interviews with twenty of them we have found that although their religious views can be characterized as orthodox, they have a more individualistic attitude towards authorities, parents as well as religious leaders. As far as religious beliefs and moral practices are concerned, they make their own choices. Other peoples behaviour, that is contrary to religious norms, such as divorce, women wearing trousers, or homosexuality, is not rejected in absolute and denouncing words. We therefore conclude that the way they accept religious beliefs has become more personal than traditional.

Trefwoorden: Opvoeding, religie, jeugdcultuur, individualisering

Inleiding

Hedendaagse jongeren groeien op in een geïndividualiseerde samenleving. Hun normen en waarden zouden zij niet ontleen aan geïnstitutionaliseerde levensbeschouwingen, maar aan eigen keuzes en afwegingen (Du Bois-Reymond et al., 1998). De enige groep die zich daaraan lange tijd leek te onttrekken waren orthodox-christelijke jongeren. Het 'geloof der vad'ren' wordt bij hen, zo komt uit onderzoek naar voren, nog hoofdzakelijk ongewijzigd doorgegeven. De orthodox-christelijke groep vormt inderdaad een kleine, maar harde kern, waarbinnen de ontkerkelijking veel minder hard verloopt dan onder andere groepen (Dekker et al., 1997). De Hart (1990) constateerde dat orthodox-christelijke jongeren kerkelijk actiever zijn, meer bidden en de bijbel lezen en zich meer bezighouden met levensbeschouwelijke vraagstukken dan jongeren uit andere geloofsgroepen. Uit een eerder onderzoek onder ruim zeshonderd Vrije Universiteit-studenten uit 1986 kwam hetzelfde beeld naar voren. Studenten uit de meer orthodoxe richtingen waren meer betrokken bij de kerk, beschouwden zichzelf vaker als kerke-

Johannes Lühoff studeerde Algemene Sociale Wetenschappen en is momenteel werkzaam bij communicatieadviesbureau La Compagnie in Groningen.

Peter Selten is docent bij de opleiding Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.
Correspondentieadres: Opleiding ASW, Postbus 80.140, 3508 TC Utrecht.

lijk, waren meer actief bezig met het geloof (gebed, bijbel lezen en gesprekken over geloof) en hadden meer concrete opvattingen over transcendente zaken (Dekkers & Peters, 1989; Stoffels & Dekker, 1987). Een recent onderzoek onder 1345 leden van christelijke jongerenorganisaties wijst opnieuw uit dat zij vaker ter kerke gaan, meer aan kerkelijke activiteiten deelnemen en meer bijbel lezen en bidden dan 2140 'gewone' Nederlandse jongeren aan wie dezelfde vragenlijst is voorgelegd (Braster & Zwanenburg, 1998). De orthodox-christelijke jongeren houden er een meer op de medemens gerichte waardenoriëntatie op na en zijn iets toleranter ten opzichte van buitenlanders. Ook hun levensstijl verschilt van die van hun doorsnee-leeftijdsgenoten. Zij kijken iets minder televisie (en dan vooral minder naar commerciële zenders) en zijn minder verzot op discotheken en horror- en erotische films. Zij gelden grosso modo als actiever en creatiever in hun vrijetijdsbesteding. Orthodox-christelijke jongeren maken meer zelf muziek en luisteren liever naar gospelmuziek. Qua leesgedrag zijn ze meer gericht op christelijke tijdschriften en iets minder op roddelbladen of typische meidenbladen (Braster & Zwanenburg, 1998, p. 71).

Toch zijn er ook indicaties dat zich een verandering voordoet in de leefwereld van christelijke jongeren. In het kielzog van de opkomst van evangelische stromingen is er een eigen christelijke jeugdcultuur rondom organisaties als Continental Sound, Youth for Christ en de EO-Ronduitclub en manifestaties als het Flevo-totaal festival. Zo'n 50.000 jongeren paren in die bewegingen een tamelijk orthodoxe geloofsopvatting aan modern aandoende stijlvormen, waarin vooral muziek een belangrijke rol speelt (Van Eijk, 2000; Stoffels, 1995; Stoffels & Vellenga, 1993). Ook zijn er tekenen van een groeiende discrepantie tussen de abstracte dogmatiek enerzijds en opvattingen over bijvoorbeeld zondagsheiliging, seksualiteit, druggebruik, kleding en de moderne media anderzijds. Volgens waarnemers die de groep goed kennen, zouden ook hier accenten worden verschoven naar een meer persoonlijk getinte geloofsopvatting die ruimte laat voor variatie en een opener houding naar 'de wereld'. Jongeren stellen de overgeleverde tradities en leefregels ter discussie met een beroep op hun opvattingen en verantwoordelijkheden. Zij worden daarin gesteund door prominente kerkleiders als de in EO-kring befaamde prof. W.J. Ouweneel, die in een persoonlijke getuigenis aangaf het allemaal niet zo precies meer te weten: 'De gemiddelde jonge christen lijkt totaal andere dingen te zoeken: eerlijke emoties, groepszin, verregaande tolerantie jegens andersdenkende christenen, een geweldige openheid voor het volle leven en weerzin jegens een gemeentelieven dat verstikt wordt door ondoorzichtige redeneringen, starre regels en onwrikbare tradities' (Ouweneel, 1997, pp. 51-52).

Als dit waar is, betekent dit dat ontwikkelingen als individualisering en secularisering ook hebben doorgewerkt in de geloofsmentaliteit van orthodox-christelijke jongeren. Het zou een vorm van 'reflexieve modernisering' zijn waarbij de jongeren zich minder conformeren aan overgeleverde normen en waarden en zich meer laten leiden door zelfgekozen waarden, die zijn afgestemd op een veelheid aan informatiebronnen (Beck et al., 1994; Giddens, 1991). Bovendien is de leefomgeving minder hecht en eenduidig geworden. Orthodox-christelijke jongeren worden in deze tijd tot binnen de eigen kring geconfronteerd met een diversiteit aan leefstijlen. Dat zou er toe leiden dat zij in toenemende mate keuzes kunnen en ook moeten maken. De vraag is hoe zij die keuzes beargumenteren. Wij zijn in dit artikel niet zozeer geïnteresseerd in de vraag of en in hoeverre de door ons ondervraagde jongeren rechtzinnig zijn in de leer, maar of zij in

hun leefstijl blijk geven van een persoonlijk gemotiveerde acceptatie van deze geloofswaarheden (dus zonder een beroep op de collectieve vormen en tradities) en variatie in leefstijlen toestaan.

Om deze vraag te beantwoorden, zijn interviews gehouden met 20 jongeren, tien jongens en tien meisjes, in de leeftijd van 15 tot 26 jaar. Zij zijn geselecteerd uit de leden van een viertal christelijke jongerenorganisaties: de Nederlandse Baptisten Jeugdbond, de Christelijk Gereformeerde Jongerenorganisatie, de Jongerenorganisatie van de RPF en de EO-Ronduitclub. Tezamen vormen zij een representatieve groep; zowel de reformatorische als de evangelische christenen (de twee grootste denominaties) zijn vertegenwoordigd. De reformatorische geloofs-overtuiging is gebaseerd op de uitvloeiselen van de zestiende-eeuwse reformatie en richt zich in het algemeen op bestendiging van de calvinistische orthodoxie. De leer- en leefregels zijn er over het algemeen streng. De evangelische beweging is voornamelijk in de negentiende eeuw ontstaan vanuit een verzet tegen de 'zwaarmoedige' geloofsbeleving in de bestaande kerken. Zij kenmerkt zich door een weliswaar orthodoxe geloofsopvatting die echter op een minder 'zware' manier beleefd wordt. Het accent ligt op een meer persoonlijke beleving en in de diensten worden veel vrolijke 'praise'-liederen gezongen. Alle respondenten onderschrijven voor 100 procent de orthodox-christelijke leer: zij geloven in een leven na de dood, in het bestaan van hemel, hel en de duivel en in de Goddelijkheid van Jezus Christus. Ook nemen zij het bijbelse scheppingsverhaal voor waar aan. Met hen is gesproken over hun geloofsbeleving, hun relatie tot de kerk, hun waarden en opvattingen, maar ook over hun leven van alledag, de relatie met hun ouders, hun favoriete muziek en kleding, de omgang met vrienden en het uitgaansleven. Wij hebben er naar gestreefd op die manier een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de wereld waarin de ondervraagde jongeren leven, de keuzes die ze maken en vooral de manieren waarop ze die keuzes motiveren. Zijn de christelijke leefregels voor hen absolute, voor alle christenen geldende *normen*? Of beargumenteren zij hun opvattingen meer als persoonlijke opvattingen, voor ieder individu verschillende *waarden*?

Geloof en kerkelijk leven

Vanzelfsprekend nemen kerk en geloof in het leven van de ondervraagde jongeren een belangrijke plaats in. Zij zijn allen zeer gelovig, het geloof geeft hun leven zin, en voorziet in de behoefte aan verklaringen omtrent de samenleving waarin zij leven en de toekomst. Voor een jongen van 15 betekent geloof dat hij, als hij om zich heen kijkt niet kan begrijpen waarom er geen God zou zijn. Een jongen van 19 zegt: *'Als dit het niet zou zijn, dan zou ik het echt niet snappen; het geloof verklaart alles. Alles klopt, het ontstaan, de bedoeling en zo, het verklaart alles, waarom we hier zijn'*.

De kracht van het geloof is voor veel jongeren heel sterk aanwezig, bijna fysiek voelbaar. De meeste jongeren zien in God een vaderfiguur. Hij zorgt voor je, kijkt in liefde op je neer, is rechtvaardig en verheven. *'Aan de ene kant lieve vader, maar ook als rechtvaardige rechter die zijn kinderen ook tuchtigt, heel duidelijk de vreze des Heren, duidelijk. Niet zomaar een God die je in de broekzak hebt, daar ben ik vanaf gestapt'* (man, 25 jaar).

Jezus Christus komt in diverse uitspraken naar voren als een levende, tastbare persoon. Men spreekt over hem als een vriend die naast je staat en je leven wil leiden. *'Misschien cliché, maar ik zie de Here Jezus als mijn grootste vriend, zeg maar,*

maar ook heel duidelijk als degene die mij verlost heeft, die mij gered heeft; zaligmaker. God... ja, ik merk zelf heel erg duidelijk de drie-eenheid... God zie ik als vader, de Heilige Geest als Heilige Geest' (vrouw, 20 jaar).

De bijbel is voor alle ondervraagden het Woord van God en daarmee de belangrijkste richtlijn voor hun normen en gedragingen. Een ruime meerderheid vat de tekst zo op dat daarin door Goddelijke inspiratie letterlijk de woorden van God worden weergegeven. *'Ja, je voelt 'm natuurlijk al aankomen, gewoon het woord van God, klaar. Ik geloof de bijbel letterlijk, in principe wel, over het algemeen genomen wel. Zoals Jezus die over het water liep dat geloof ik wel, dat kon ie gewoon, klaar' (vrouw, 20 jaar).* Maar de vraag naar de waarheid van het woord houdt hen wel bezig. Een studente geeft aan dat zij door haar studie in aanraking komt met andersdenkenden en ook met argumenten die tegen het bijbels woord ingaan. Toch wil zij er aan vasthouden: *'Ik denk dat ik alles wat erin staat aanneem als waar, dat is van kافت tot kافت geloof ik. Dat klinkt natuurlijk heel rigide, heel strak, maar het openbaart zich wel zo aan mij. Je moet daar ook wel mee uitkijken, dat het niet lijkt alsof het een soort halsstarrigheid is, maar onbewust is het wel zo. Dan denk ik van wat heb ik anders om me aan vast te houden? Maar ik ben me ook bewust dat zeker binnen mijn studie daar natuurlijk door de wetenschap en door mensen om je heen wel anders over gedacht wordt en dat ook allerlei bewijzen en aanwijzingen en zo aangetroffen worden die dat geloof ondermijnen, maar ik heb tot nu toe nog steeds het idee van dat is de waarheid. Het zijn woorden, en niet zozeer de impressies van mensen, de tendens die tegenwoordig nogal sterk heerst; je moet kijken naar de boodschap. Maar wat als wat er staat ook echt zo is?'*

Enkelen zien de bijbelteksten toch meer als tijdgebonden. Zij hebben dan moeite met bepaalde interpretaties. Een jongen van 16 bijvoorbeeld vraagt zich af of je de verplichte zondagsrust wel letterlijk op de bijbel terug kunt voeren. En een meisje van 17: *'Nou, er zijn natuurlijk wel dingen waarvan ik zeg van nou ja...eh, met vrouwelijke dominees bijvoorbeeld. In de bijbel staat, zoals Paulus geschreven heeft dat dat absoluut niet kan, maar daar ben ik het eigenlijk niet mee eens'.* Voor de meeste respondenten is de bijbel daarom meer dan alleen maar een symbolische tekst.

Een belangrijke graadmeter voor de mate waarin het geloof een rol speelt in het leven van de ondervraagde jongeren is de kerkgang. Alle ondervraagde jongeren bezoeken regelmatig de kerk, ongeveer de helft gaat in principe naar elke zondagsdienst. Dat is, zo zeggen zij, hun eigen keuze, niet alleen maar omdat het moet. De zondagsheiliging ervaren zij niet als een zware plicht. *'Ik ga dus meestal een keer per zondag. Ik ga ten eerste om God te ontmoeten, God te zoeken, heel bewust, maar ook om andere mensen te ontmoeten, die ook datzelfde doel voor ogen hebben. Dat ondersteunt, dat geeft bemoediging en het woord is daarbij gewoon heel erg belangrijk; de preek... het zingen, er is altijd wel iets wat je aanspreekt. Ik vind het belangrijk, prettig ... en ik heb het nodig, ik zou niet zonder kunnen' (vrouw, 24 jaar).*

De meeste jongeren bezoeken alleen de kerk waartoe zij behoren. Enkelen gaan bewust op zoek naar andere kerkgenootschappen of bezoeken regelmatig diensten van andere dominees. Het gaat hen dan vooral om belevingsaspecten als het enthousiasme waarmee gepreekt wordt en de dienst meegevierd wordt. Wat de dominee vertelt, wordt door veel jongeren kritisch beluisterd. Zijn autoriteit is niet vanzelfsprekend. *'Het is natuurlijk altijd wij jongeren tegenover... Wat ik altijd heb is dat wat ze zeggen, zo en zo moet je geloven, daar heb ik nogal eens problemen mee. Het kan best goed zijn, maar breng het dan niet zo. Ik denk sowieso dat het belangrijk is dat niet alles van een kant komt. [-] Ik heb nog nooit met de dominee gesproken.*

Dat is ook een beetje moeilijk, we hebben nogal een grote gemeente, maar... eh ik ben het niet met alles eens wat hij zegt. Soms dan zie ik het helemaal niet zo, maar op zich maak ik me daar niet druk over of zo, ik heb zoiets van nou ja, ik vind dat niet' (meisje, 17 jaar).

Veel jongeren zijn nog op een andere manier bij het kerkleven betrokken. Zij bezoeken catechisatiebijeenkomsten en zitten op clubs en verenigingen die 'van de kerk uitgaan'. De meningen daarover zijn wisselend. Sommigen zeggen er veel aan te hebben, anderen hekelen het oppervlakkige karakter van dergelijke bijeenkomsten.

Gezin en opvoeding

Het geloof wordt veelal overgedragen van ouders op kinderen. In orthodox gelovende gezinnen worden de kinderen soms afgeschermd. Vijf van de ondervraagde jongeren zijn in zo'n omgeving opgegroeid. Zij bezochten reformatorische scholen, hebben vooral via de kerk contacten en geven aan dat zij door hun ouders redelijk streng zijn opgevoed. In deze gezinnen is geen onderhandelingscultuur. De ouders beroepen zich, al dan niet expliciet, op hun onfeilbare status als gezaghebbers en de jongeren zijn niet bij machte veranderingen in deze verhoudingen te forceren. Het bijbelse beginsel 'Eert uw vader en uw moeder' geldt in deze kringen als regel waar kinderen zich aan dienen te houden en waar zij op aangesproken worden. Hoewel de jongeren soms twijfelen aan de juistheid van bepaalde standpunten, houden zij zich desondanks aan de regels, bijvoorbeeld de verplichte gang naar de kerk, de zondagsrust en het verbod op broeken voor meisjes, popmuziek en bepaalde televisieprogramma's. Deze jongeren zeggen dat zij zouden kiezen of hebben gekozen voor een mindere zware invulling van het geloof. *'De relatie met mijn ouders is gewoon, niet erg goed en niet erg slecht, een beetje neutraal. Mijn vader is gewoon best wel extreem in dingen van het geloof, zoiets van bijna niemand kan zalig worden en als je dan zalig wordt, nou ja veel meer met de uitverkiezing en zo ... eh zeg maar een heel ander beeld van God dan ik heb, inmiddels. Dat zijn dan de meeste struikelblokken eigenlijk, die van mij zijn wat makkelijker. Ik heb voor mijzelf de dingen gewoon helder, die ik wel zou doen en die ik niet zou doen... eh ik heb meer een evenwichtiger beeld van God dan mijn vader, die heeft best wel een eenzijdig beeld, ik heb toch meer een bijbels beeld. Qua opvoeding verschilt het nogal, soms is het wel een beetje gericht op discipline en moeten luisteren, maar ik bedoel mijn zusje is jonger en tegenwoordig is het wel meer van nou, onderhandelen wel. Die terreinen van discipline of onderhandeling zijn moeilijk te scheiden'.* (vrouw, 21 jaar).

De grootste groep jongeren geeft echter aan dat er bij hen thuis wel duidelijke regels golden, maar dat zij ook een zekere vrijheid kregen. Vooral op punten waar de confrontatie met de 'seculiere' buitenwereld zich het sterkst manifesteert, bijvoorbeeld het uitgaansleven of de muziek, geven deze ouders blijk van een opvoedingsstijl die daar rekening mee houdt. Afspraken zijn gebaseerd op wederzijds overleg, zonder een beroep te doen op absoluut bijbels gezag. Toch tellen overwegingen die gebaseerd zijn op het christelijk geloof wel degelijk mee in de discussies. *'Overleg wel, maar wel met duidelijke grenzen hoor. Ik heb een goede tijd gezeurd over racefietsen op zondag, dat mocht dan niet. Dat ging dan ook echt niet gebeuren hoor, zelfs als ze uit de argumenten waren: "Het maakt niet uit, het gebeurt gewoon niet". Dat heb ik ook wel gerespecteerd. [-] Nou, ik kan dus ook op zaterdagavond maar tot twaalf uur uit omdat ik anders natuurlijk herrie met mijn ouders krijg. Op zich kan ik het wel er doorheen forceren, maar dat is niet leuk voor de sfeer. Maar*

het is niet dat ik voor mezelf het idee heb dat ik beslist op zondag thuis moet zijn, omdat het dan ineens zondag is geworden. Het is meer dat als je om vier uur thuis bent, dat je dan ook echt om half negen in de kerk moet zitten. Dat heb je door de week niet, als je uit bent geweest met de nodige alcohol. Ik kan het wel waarderen als ze het zo zien, daar ben ik het wel mee eens' (man, 19 jaar).

Enkele ondervraagde jongeren hebben met weinig regels van doen gehad. Het geloof geldt in hun gezinnen wel als richtsnoer, maar er worden geen absolute waarheden aan ontleend die hen verplichten hun ouders te gehoorzamen. Zodra de leeftijd het toelaat, worden ze geacht hun eigen overwegingen te maken. De opvoeding is erop gericht jongeren zo spoedig mogelijk in staat te stellen hun eigen afwegingen te maken. *'Ja, ik ben goed christelijk opgevoed. Mijn ouders zijn zelf altijd het voorbeeld geweest. Ze zeggen het liever niet, ze laten het zien. Als ik bijvoorbeeld niet mee wou naar de kerk, dan zeiden ze eerder jammer, maar ik moest het zelf weten. Als kind moest ik wel. Kijk, niemand van twaalf wil graag naar de kerk, maar dat komt wel. Nu gaan we gewoon om als gelijken, maar vroeger kreeg ik ook wel eens een pak voor de broek. We hebben wel eens woorden hoor, ik ben ook wel eens een periode niet naar de kerk geweest toen ik 15 of 16 jaar was, dat was toen wel aardig serieus, dat duurde een aantal maanden' (man, 20 jaar).*

Kleding is duidelijk zo'n punt waarover de jongeren met hun ouders van mening kunnen verschillen. De ondervraagde jongeren willen er goed uitzien. Enkele meisjes zeggen dat zij alleen rokken dragen. Zij zeggen er echter bij dat ze dat niet doen vanwege het principe, maar meer 'omdat iedereen in hun omgeving dat doet'. *'Ach, het is een rok, ook omdat ik op een reformatorische school zit, je mag gewoon geen broeken dragen dus. Zelf kies ik een rok, soms doe ik eens een broek aan maar toch... daar voel je je niet lekker mee vind ik zelf. Maar moet je nou een broek of een rok dragen of denkt de Heer helemaal niet aan het uiterlijk? De vrouw zal geen... eh, de man moet man blijven, dat staat in de bijbel. Dan denk ik diep na bij die teksten en, ja het is toch zo. De bijbel is Gods woord en daar hoor je je aan te houden. Ik vind het zelf heel moeilijk, ik denk niet dat het hoort, je hoort wel een rok aan te hebben denk ik zelf, er moet onderscheid zijn tussen man en vrouw' (meisje, 16 jaar).*

Het merendeel van de respondenten acht dergelijke opvattingen onzinnig. Voor hen gelden meer algemene opvattingen van fatsoen en netheid, die zij soms wel als een plicht zien, maar er zijn ook die in principe geen grenzen willen stellen. *'Dat hele uitdagende dat je ook zo wordt voorgespiegeld in bladen en media, dan denk ik van nee, dat kan niet. Ik heb wel heel duidelijk dat ik op zondag niet in een spijkerbroek naar de kerk ga, door de week maakt me dat niet zoveel uit. Er bestaat nog wel zoiets als eerbaarheid en dat is misschien in deze tijd wel vreemd dat er nog mensen zijn die er zo over nadenken, maar daar ben je wel mee bezig, hoe je dat kunt invullen. Ik weet nog niet zo goed of ik voor een onderscheid tussen mannen en vrouwenkleding ben, ik ben nog niet zo dat het altijd moet, dan verval je zo snel in een soort wetticisme, als je het zo doet dan is het goed of zo. Het zegt op zich nog niet zoveel als je als vrouw altijd een rok aanhebt, dat zegt niet zoveel over hoe het er bij jou voorstaat' (vrouw, 20 jaar).*

Opvallend is dat vooral de jongens zich afkeren van de kledingcode; zij vinden vrijwel unaniem dat vrouwen zelf moeten weten hoe zij zich kleden, hoewel enkelen daarbij wel bezwaar aantekenen jegens een al te aanstootgevende uitstraling. *'Ja, van mij mogen ze, maar aangezien ze dat op de bijbel baseren, voor mij is dat gewoon een foute interpretatie van wat er staat. Daar staat dus dat vrouwen geen mannenkleding mogen dragen, maar ik vind dat als een meisje eruit ziet als een meisje, dan heeft ze geen mannenkleding aan, dat slaat natuurlijk nergens op' (jongen, 15 jaar).*

Huwelijk en seksualiteit

Alle respondenten hechten er aan dat hun (toekomstige) partner christelijk is. Tot dezelfde kerk behoren hoeft niet, wel moeten er beslist overeenkomsten bestaan in geloofsbeleving. Men vindt dit vooral belangrijk voor de overdracht van normen en waarden aan de kinderen. *'Het is wel heel belangrijk voor je communicatie, je begrijpt elkaar gewoon veel beter als je allebei gelovig bent. Het is makkelijker om je eigen normen en waarden in stand te houden'* (meisje, 17 jaar).

De leer is strenger dan de praktijk. Sommige geïnterviewden zeggen er geen probleem mee te hebben als hun partner niet gelovig zou zijn, al geven zij toe dat dat niet gemakkelijk zal zijn. De overgrote meerderheid van de ondervraagde jongeren is van mening dat seks alleen toegestaan is binnen het huwelijk. Dat staat in de bijbel en daar hou je je aan. Toch laten de meeste jongeren zien dat het wel eens moeilijk is je aan deze regels te houden. Zij twijfelen en veroordelen overtreders niet. Je ziet in de antwoorden ook grote verschillen tussen de oudere en de jongere respondenten. Een jongen van 15 zegt bijvoorbeeld: *'Nou, seks voor het huwelijk dat moet helemaal niet kunnen, maar dan weet ik: dat is ook best wel moeilijk. Ik heb wel eens gehoord van seks voor het huwelijk is hetzelfde als een snoepje nemen voor de maaltijd. Sommigen zeggen dat ze zich er wel aan houden, maar doen het niet; ik vind dat je dan gewoon moet kiezen. Met God moet je rekening houden omdat je christen bent'*.

De meeste oudere respondenten geven echter aan dat de norm dat seksueel contact alleen binnen het huwelijk geoorloofd is, strijd kost. *'Ik vind het best wel een moeilijk punt. De verleiding is gewoon best wel heel groot om met elkaar naar bed te gaan voor het huwelijk. Ja, voor mezelf zou ik het niet willen, maar ik denk dat we dan alle twee daar heel erg voor moeten vechten zeg maar, om het niet te doen. Ik ben op zich tegen omdat dat bijbels is'* (vrouw, 21 jaar).

Een aantal van de ondervraagde jongeren is niet principieel tegen seks voor het huwelijk, mits er een serieuze relatie is. Liefde en trouw-zijn aan elkaar is voor hen belangrijker en seksueel contact hoeft voor hen dan niet uitgesteld te worden tot het formele huwelijk. Een meisje dat samenwoont draait het zelfs om en zegt: *'Ik vind samenwonen niet verkeerd, anders had ik het ook niet gedaan. We hebben tegen elkaar gezegd van wij voelen ons eigenlijk ook een beetje getrouwd. Er staat ook in de bijbel dat als je gemeenschap hebt, dan ziet de Heer je eigenlijk ook als man en vrouw'*.

Opmerkelijk is dat veel respondenten zeggen zelf niet te zullen gaan samenwonen, maar zich te kunnen voorstellen dat anderen dat wel doen. Zij keuren dat dan ook niet af.

Echtscheiding wordt in principe door alle respondenten afgekeurd, maar ook daarvan vindt de meerderheid dat er zich situaties kunnen voordoen waarin het mogelijk moet zijn. Sommigen denken daarbij uitsluitend aan zaken als overspel of zware mishandeling; enkele anderen menen dat ook bij ruzie of onderling wantrouwen echtscheiding geoorloofd is. Opmerkelijk is dat geen van de respondenten het absoluut veroordeelt. Zij erkennen dat huwelijkspartners beslissingsruimte hebben. *'Ja, als het echt ten koste van alles gaat, ten koste van de kinderen, ja ik denk dat je dan toch die stap moet zetten, maar daar gaat een heel proces aan vooraf. Het is niet zomaar iets van het gaat niet dus zetten we er een punt achter, het is iets wat heel lang gespeeld moet hebben, waar heel veel tijd en moeite in is gestopt. Pas dan komt die stap. God heeft er natuurlijk zelf ook heel veel verdriet van als Hij ziet dat twee mensen elkaar een beetje verknoeien en verpesten, en als de kinderen dan ook nog de*

dupe zijn. Ik denk dat het Hem niet aanstaat. Wanneer je dat in nauw overleg doet met God en bewust daar ook mee omgaat, ja... dat het dan wel goed is, dat God het dan ook wel goed vindt' (vrouw, 24 jaar).

En een man van 20: *'Ja, dat staat wel duidelijk in de bijbel. Als een vrouw bijvoorbeeld mishandeld wordt of als de man ongelovig is. Dat is puur bijbels en wat God zegt daar moet je goed over nadenken. Je moet andere meningen daar niet in veroordelen, dan kan ik de halve straat wel aanspreken. Ik probeer mensen wel te helpen als ze op het punt staan te scheiden en ik zou ook gewoon met ze blijven omgaan'.*

Over homofilie, als dat ter sprake kwam, wordt divers gedacht; enkelen oordelen er fel over, een enkeling maakt onderscheid tussen homoseksualiteit (als handelingspraktijk) en homofilie (de geardeheid), waarbij alleen het eerste als verkeerd wordt beschouwd.

Vrienden

De vriendenkring van de respondenten bestaat hoofdzakelijk uit eveneens christelijke jongeren. Dat ligt voor de hand, want zij bezoeken merendeels christelijke scholen en zij besteden hun vrije tijd voornamelijk rond kerkelijke en christelijke gelegenheden. In het algemeen vinden de jongeren christelijke vrienden prettiger, omdat er meer overeenkomsten zijn in diepgang, beleving en achtergrond. Vriendschappen met niet-christenen worden niet als problematisch ervaren; zolang er respect is, bestaat er geen vrees dat er een voor het geloof negatieve invloed van uitgaat. Wel blijft het oppassen. *'Ik heb vrienden via school en via sport. Veel daarvan zijn ongelovig, maar mijn beste vrienden zijn toch gelovig, toch een andere belevingswereld. Mijn ongelovige vrienden zijn bezig met veel uitgaan, achter de dames aan, drinken en zo, dat heb ik toch minder. Ik ga wel vaak mee maar ik heb een lagere grens want ik moet het helder houden, niet teveel dus. De invloed van mijn vrienden houdt mij wel bezig, wanneer ga je te ver met ze mee, je moet er geen gewoonte van maken' (man, 20 jaar).*

Een vrouw van 20 jaar zegt dat de omgang met niet-christelijke vrienden haar juist sterkt in haar geloofsovertuiging: *'Ik ben niet bang voor beïnvloeding, ik weet heel goed waar ik voor sta en wat ik wil en wat ik niet wil. Als ik sterke contrasten merk dan ga ik erover nadenken en dan wordt het me juist nog duidelijker waardoor ik nog stelliger wordt. Ik zal echt niet mee doen omdat ik bang ben m'n vrienden te verliezen'.*

Vrijtijdsbesteding

Muziek is een belangrijk onderdeel van de hedendaagse jeugdcultuur. De ondervraagde jongeren luisteren veel naar muziek; sommigen van hen bespelen een instrument, spelen in een band of zingen in een koor. Er is een grote voorliefde voor gospels en andere religieus getinte muziek. De 'relipop' vormt een omvangrijke markt met eigen uitvoerenden, festivals, cd's en - vooral in het buitenland - eigen radio- en televisiestations. In Nederland wordt deze muziek vooral ten gehore gebracht in de jongerenuitzendingen van de Evangelische Omroep. De ondervraagden luisteren daar veel naar, maar de meesten combineren moderne gospelmuziek met seculiere popmuziek. *'Eigenlijk luister ik allerlei soorten muziek wel, gospelmuziek, maar ook gewone muziek. Heel verschillend, allerlei stijlen. Als je een liedje hoort dat echt godslasterlijk is, dan draai ik het gewoon niet. Muziek kan wel invloed wel hebben denk ik. Soms zet je gewoon een cd op en dat beïnvloedt je gemoed-*

stoestand en dat is met teksten ook zo. Zo'n tekst gaat soms de hele dag mee in je hoofd, als het dan een lasterlijke tekst is' (vrouw, 21 jaar).

De teksten van de seculiere popmuziek mogen niet te extreem zijn; geen anti-christelijke teksten of grof taalgebruik, maar ook seks, drugsgebruik, geweld of de uitstraling van de band zijn belangrijke factoren. *'Dat vind ik een heel moeilijk onderwerp, ik heb er zelf heel lang over getwijfeld en ik ben tot de conclusie gekomen naar bepaalde muziek niet te luisteren die ik niet goed vond, of waarvan ik dacht dat God het niet goed vond. Maar als je de radio aanzet... kan je eigenlijk nergens meer naar luisteren zeg maar. Toen dacht ik van als ik dat wel luister op de radio, waarom kan ik dan niet de muziek luisteren die ik zelf ook gewoon leuk vind. Ja, je kunt je gewoon niet aan die muziek onttrekken, ook vrienden die je die muziek aanbieden en zo, dat is heel moeilijk. [-] Ik luister gewoon totdat ik iets hoor en denk van dit kan echt niet en dat luister ik dan ook niet. Het is natuurlijk wel van twee walletjes eten, maar ja...'* (jongen, 16 jaar).

De ondervraagde jongeren kijken weinig televisie. Zij zijn er niet principieel tegen, maar vinden veel uitzendingen botsen met hun smaak en opvattingen. Enkele oudere ondervraagden die zelfstandig wonen, hebben bewust geen kabel-aansluiting om zo het aantal zenders te beperken. De EO zien zij als een betrouwbare omroep waar met een gerust hart naar gekeken kan worden. Maar één respondent gaf aan zelfs bij de EO wel eens te stuiten op dingen die 'niet horen'. *'Ik kijk wel tv. Ik bepaal zelf wel wat leuk is of niet. Soms dan kijk je toch bepaalde dingen en dan denk ik van hij moet nu uit, maar dan heb je toch zo die neiging en zo'n trek, maar ja, dan doe ik hem wel uit. Soms als er een vloek in voorkomt dan denk je van: "nou ja". Ik kijk verder gewoon naar de EO, dat vind ik heel leuk, maar Veronica of zo daar kijk ik niet naar. Soms een hele spannende film, maar dan komt mijn vader en dan zegt hij van: "waar kijk je naar" en dan zegt ie: "uit", maar het is net zo spannend, dan doe ik hem even op een ander net en dan weer terug, daar ben ik niet zo sterk in, dat kan ik niet. Meestal denk ik van als het de EO is dan kan het wel, maar ik denk ook vaak van ja dat hoort niet, met geweld en zo. Ja, wat van de EO is, is goed, zo ga je meestal denken'* (meisje, 16 jaar).

De meeste respondenten zeggen kritisch en selectief te kijken; seks, occultisme, gevloek en geweld zijn de meest genoemde redenen om over te schakelen op een ander net of om de televisie uit te zetten. *'Wat ik absoluut niet kijk zijn al die Nederlandse soaps. Ik denk dat iedereen wel een keer een seksprogramma kijkt, maar principieel ben ik daar gewoon heel erg op tegen, ik vind dat het absoluut niet op tv mag, ik kijk het niet. Wat moeten al die kleine kinderen wel niet denken? Ik heb het ooit wel eens gezien, maar ik kijk het liever niet; man en vrouw, en dat hoeft niemand anders te zien'* (vrouw, 19 jaar).

Enkele jongeren zeggen redelijk veel televisie te kijken en daarbij ook weinig principes te hebben; het kijken naar jongerenzenders als MTV en TMF is voor hen geen probleem, evenmin als geweldfilms. Dit is echter een klein aantal.

Veel jongeren lezen zowel christelijke als niet-christelijke boeken en tijdschriften. De verplichte literatuurlijst op school wordt over het algemeen niet positief gewaardeerd, daar er dikwijls een wereldbeeld in naar voren komt dat door de jongeren niet gedeeld wordt. *'Vond ik verschrikkelijk, ik moest altijd zo zoeken in de bibliotheek. Ik heb vaak boeken gehad vol met vloeken. Dan dacht ik wat moet ik hiermee, dan zat ik het weer te lezen. En ik maar zoeken om een goed boek en dat vond ik dan niet. Daar komt seks en al in voor, heel veel vloeken. Toch heb ik wel veel boeken er*

uit kunnen halen, maar er komt altijd nog wel wat verkeers in voor' (meisje, 16 jaar).

De algemene jongerenbladen worden evenmin veel gelezen, bijvoorbeeld omdat er zo vrij over seksualiteit gesproken wordt. Opvallend is de populariteit van Donald Duck, vooral bij de jongere respondenten. Verder leest men christelijke jongerenbladen, zoals Bottomline, een gospelmagazine. Sommige jongeren zeggen christelijke boeken te lezen, omdat je 'daar meer aan hebt'.

Een prominent onderdeel van de jongerencultuur is het uitgaansleven. De ondervraagde jongeren gaan weinig naar cafés en discotheken. Zij bezoeken vooral koffiebars en jeugdsociëteiten die vaak vanuit de kerk georganiseerd worden. De sfeer trekt hen aan en vooral de mogelijkheid om met geloofszaken bezig te zijn, wordt gewaardeerd. Een meisje van 20 verwoordt het als volgt: *'Ik ben een paar keer in een café geweest. Daar stond keiharde muziek aan, nou dan heb ik gelijk zoiets van "nou nee, dank je". Als je gewoon met iemand wil praten en zo... iedereen staat daar te roepen, dat is eigenlijk helemaal niks voor mij. Zoiets als het (christelijk) jongerencentrum, daar draaien ze gewoon meer praisemuziek of een of ander bandje of zo, soms ook echt een harde band, maar dan is het toch christelijk. Toch een ander sfeertje denk ik'.*

Vooraf het drank- en druggebruik, het roken en de versiercultuur staan hen tegen. De mentale instelling waarmee dergelijke uitgaansgelegenheden bezocht worden is volgens sommige jongeren niet een instelling die een christen siert. Een enkeling meent zelfs dat het duivelse gelegenheden zijn en gaat daar zeker niet naar toe: *'Ik ga zeker niet naar een bar of naar een disco. Die muziek is verkeerd, dat komt van de duivel, je verstaat niet wat ze zeggen. Die jongeren die daar komen, dat is gewoon verschrikkelijk, in die bars. Drugs en zo, dat hoort niet, dat staat in de bijbel'* (meisje, 16 jaar).

Enkele jongens gaan wel naar cafés en zien daar ook weinig bezwaar in. *'Als jij jezelf in de hand kunt houden en je niet dronken drinkt, ja dan... eh, je gaat gewoon met vrienden om, ik denk dat het geen kwaad kan. Het is natuurlijk wel dat de muziek die er gedraaid wordt, die is niet altijd even godsdienstig zeg maar, maar daar kun je verder niet zoveel aan doen denk ik. Het is wel makkelijk om dat zo even te zeggen, maar als je de hele avond thuis zit, alleen...'* (jongen, 16 jaar).

Drugsgebruik wordt door de ondervraagde jongeren afgewezen omdat daarmee doelbewust een roes wordt nagestreefd en omdat het verslavend is. *'Drugs keur ik zelf wel af. Op zich niet om het geloof, maar het is meer verslavend en daar kun je echt helemaal rare dingen van gaan doen; een beetje onverstandig'* (vrouw, 20 jaar).

Een kleine groep geeft aan dat ieder voor zich moet bepalen of het gebruik van drugs toelaatbaar is of niet. Zij gebruiken zelf niet ('je gaat er maar raar van doen'), maar vinden het onzin om het te verbieden op grond van geloofsovertuiging. Een jongere die korte tijd geëxperimenteerd heeft zegt wel dat het geloof meer biedt dan drugs. *'Ik heb ook wel een periode gehad in mijn tiener- en jeugdtijd dat ik wel experimenteel bezig ben geweest met softdrugs; ja, totdat ik op een gegeven moment ontdekte dat het toch niet gaf waar ik naar op zoek was. Dat fijne gevoel is maar voor even en ja, je zoekt naar iets dat blijvend is, waar je altijd iets aan hebt. Dat vond ik toen wel in het geloof'* (man, 25 jaar).

Conclusies

De jongeren die wij hebben gesproken leven duidelijk in een eigen christelijke leefomgeving. De kerk en het geloofsleven staan daarin centraal. Op het punt van

de geloofswaarheden, zijn zij orthodox. Zij conformeren zich aan de leerstellingen van de kerk inzake het woord van de bijbel, het kerkelijk leven, huwelijk en seksualiteit. Zij kleden zich merendeels 'decent' en luisteren liever naar praise en gospels dan naar rock en dance. Als zij uitgaan, doen zij dat bij voorkeur met christelijke vrienden op vertrouwde plaatsen. Veel van hun vrijetijdsbesteding concentreert zich rond de kerk. Deze uitkomsten waren, gezien onze selectie van respondenten, te verwachten. Allen immers bekennen zich tot de meest orthodox-christelijke leer. Onze vraag was echter in hoeverre deze jongeren deze geloofsovertuiging simpelweg legitimeren vanuit traditie dan wel vanuit een persoonlijk gemotiveerde acceptatie en dus ook andere keuzes en interpretaties in principe mogelijk achten. Bovendien waren wij benieuwd of de ondervraagde jongeren een variatie in leefstijlen zouden toestaan. Met het antwoord op deze vragen probeerden wij inzicht te krijgen in de vraag of en in hoeverre ook bij orthodox-christelijke jongeren sprake is van individualisering. Ons antwoord op deze vraag is voorzichtig bevestigend. Wij menen te kunnen constateren dat de opvattingen en gedragingen van de door ons ondervraagde orthodox-christelijke jongeren niet zozeer bepaald worden door de traditionele, collectieve interpretaties van het woord Gods en meer door de eigen individuele keuzes. Wij leiden dat in de eerste plaats af uit de gegeven antwoorden op onze vragen, maar meer nog uit de wijze waarop die antwoorden geformuleerd en beargumenteerd zijn. Op het gebied van de geloofsopvattingen en het geloofsleven zelf is er, zoals te verwachten, een grote mate van overeenstemming. Alle ondervraagden stemmen in met de orthodoxe leerstellingen. Het geloof biedt hoop en uitzicht. Een leven zonder God kunnen zij zich niet voorstellen. De meesten nemen het woord van de bijbel letterlijk. Slechts enkelen menen dat de bijbel een tijdgebonden document is, dat echter wel richtsnoer is voor het persoonlijk handelen. Wat daarbij opvalt, is dat de meeste ondervraagde jongeren hun antwoorden niet formuleren als absolute normen, maar in de vorm van persoonlijke overtuigingen. Personen die er anders over denken, worden niet veroordeeld. Onze respondenten benadrukken dat het bij hen om een bewuste eigen keuze en overtuiging gaat, die eerder nog versterkt is door de omgang met andersdenkenden en hun opvattingen. Waar zij door de omgeving, bijvoorbeeld ouders of kerkelijke gezagsdragers gedwongen worden tot een bepaald gedrag, wordt dit ook zonder meer als een zekere druk ervaren.

Die eigen keuze komt nog sterker naar voren in de omgang met de kerkgemeenschap. Ongeveer de helft van de jongeren vindt dat zondagse kerkgang in principe moet, de overigen gaan wel regelmatig naar een kerkdienst, maar bepalen voor zichzelf of en wanneer zij gaan. Zij laten zich bij hun keuze minder leiden door de vraag of de predikant wel rechtzinnig is in de leer. Voor hen is de sfeer tijdens een dienst van meer belang. Datzelfde patroon herkennen we in de antwoorden op vragen over huwelijk en seksualiteit. De meeste ondervraagde jongeren tonen zich een trouw aanhanger van de traditionele opvattingen: het huwelijk is een heilige instelling, seksueel contact voor het huwelijk is niet toegestaan. Maar bijna geen van de ondervraagde jongeren keurt dit gedrag expliciet af. Zij zijn in beginsel tegen, maar kunnen zich voorstellen dat het gebeurt en sluiten dat ook voor zichzelf niet uit. Bovendien veroordelen zij anderen, die wel seksueel contact hebben voor het huwelijk, niet. Dat is *hun* keuze en die moet je respecteren. Deze zelfde houding zien wij ten aanzien van beladen vraagstukken als echtscheiding en homoseksualiteit. Hun beleving vertoont wat dat betreft cardinale verschillen met die van vorige generaties, waarbij de 'verkeerdheid' van

dergelijke gebeurtenissen als een paal boven water stond en vaak nog staat.

De christelijke geloofsovertuiging werkt bij de ondervraagden duidelijk door in de keuze van hun kleding en de voorkeuren voor muziek en uitgaan. Wij troffen een grote voorliefde aan voor gospelmuziek en de ondervraagde jongeren komen vooral in koffiebars en jongerencentra die verbonden zijn met de kerk. Daar ontmoeten zij gelijkgezinden. In discotheken en andere populaire uitgaansgelegenheden komen zij niet; niet omdat dat 'verboden' zou zijn, maar omdat zij het daar 'niet gezellig' vinden. Slechts enkele ondervraagden hebben een meer principieel bezwaar, bijvoorbeeld tegen de 'duivelse muziek' die daar gedraaid zou worden. Druggebruik wijzen alle ondervraagden af, zij het dat enkele jongeren het onzin vinden te zeggen 'dat dat van het geloof niet mag'. In het algemeen geldt dat deze jongeren vrij goed op de hoogte zijn van wat zich in de maatschappij afspeelt. Zij luisteren naar de radio (Sky-radio is favoriet), kijken televisie, hebben ook niet-christelijke vrienden en komen zo bijna dagelijks in aanraking met seculiere denkwijzen. Zij zijn zich goed bewust van de gevaren die hieraan kleven voor hun eigen opvattingen. Zaken als zondagsheiliging of het christelijk arbeidsethos zijn voor de jongeren meestal geen belangrijke normen. Als zij zich eraan houden, doen zij dat meer uit respect voor hun ouders of 'omdat iedereen het doet'.

Het is opvallend dat veel respondenten te kennen gaven dat het in de huidige tijd niet meer mogelijk is absolute bijbelse normen te stellen. De veranderingen die de maatschappij doormaakt, dwingen volgens henzelf tot een voortdurende confrontatie tussen de traditioneel overgeleverde geloofswaarheden en de eigen positie in de samenleving. Daarmee is de eigen persoon, meer dan in het verleden, een ijkpunt geworden. De samenleving vraagt om authentieke antwoorden, en dat is wat de huidige generatie orthodoxe gelovigen blijkbaar goed aanvoelt. De jongeren die wij spraken, zijn zich ervan bewust dat zij leven in een verregaand ontkerkelijkte omgeving. Voor een deel compenseren zij dat doordat zij hun leven inbedden in een eigen christelijke (jeugd)cultuur met gelijkgezinden. Maar een volledig isolement is onmogelijk en vooral de oudere respondenten zijn zich daarvan bewust. Dat dwingt hen ertoe *persoonlijk* stelling te nemen en de gemaakte keuzes vanuit persoonlijk geaccepteerde waarden en leefregels te beargumenteren.

Noot:

Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie van Johannes Lühoff, *'t Geloof der Vaderen voor de jongeren. Een onderzoek naar de gevolgen van pluralisering, individualisering en secularisatie op de leefwereld en de opvattingen van orthodox-christelijke jongeren*. Opleiding Algemene Sociale Wetenschappen Universiteit Utrecht, 1998.

Literatuur:

- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1994). *Reflexive Modernisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bois-Reymond, M. du, Poel, Y. te & Ravesloot, J. (1998). *Jongeren en hun keuzes*. Bussum: Coutinho.
- Braster, J.P.A. & Zwanenburg, M.A. (1998). *Geloof in levensstijl. Een empirisch onderzoek onder de Nederlandse jeugd*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Dekker, G. & Peters, J. (1989). *Gereformeerd in meervoud. Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen*. Kampen: Kok.

- Dekker, G., Hart, J. de & Peters, J. (1997). *God in Nederland*. Amsterdam: Anthos.
- Eijk, E. van, (2000). *Verheug U, o jongeling. Een beschrijving van christelijke jongeren in Nederland*. In T. ter Bogt & B. Hibbel (red.), *Wilde jaren. Een eeuw jeugdcultuur* (pp. 229-245). Utrecht: Lemma.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Hart, J. de (1990). *Levensbeschouwelijke en politieke praktijken van Nederlandse middelbare scholieren*. Kampen: Kok.
- Ouweneel, W.J. (1997). Het komt goed met de crisis! In A. Knevel (red.), *30 jaar Evangelische Omroep. De boodschap en de kloof* (pp. 51-67). Hilversum: Evangelische Omroep.
- Stoffels, H.C. (1995). *Als een briesende leeuw. Orthodox-protestanten in de slag met de tijdgeest*. Kampen: Kok.
- Stoffels, H.C. & Dekker, G. (1987). *Geloven van huis uit? Een onderzoek naar godsdienstige veranderingen bij studenten van de Vrije Universiteit*. Kampen: Kok.
- Stoffels, H.C. & Vellenga, S. (1993). Religieus fundamentalisme, orthodoxie en modernisering: de evangelische beweging in Nederland. *Sociologische Gids* 40, 282-294.